

La problemàtica de l'habitatge de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme (1940-1975)

Xavier Casademont Falguera

Jordi Feu Gelis

Universitat de Girona. Departament de Pedagogia

xavier.casademont@udg.edu

jordi.fe@udg.edu

Recepció: abril de 2015

Acceptació: abril de 2016

Resum

En aquest article, s'hi analitza la problemàtica de l'habitatge entre els immigrants andalusos que s'assentaren al municipi d'Olot (Girona) durant el franquisme. Si bé les xifres que assolí aquesta immigració a Olot no foren tan altes com les del conjunt de l'àrea metropolitana de Barcelona, els andalusos representaven, l'any 1975, més d'un 10% de la població, la qual cosa els convertia en el col·lectiu més nombrós d'immigrants interiors a Olot.

Pel que fa a l'habitatge, aquesta recerca constata les dificultats que patí una bona part dels immigrants andalusos, especialment els que iniciaren la cadena migratòria durant la postguerra. Si bé la realitat urbanística i demogràfica olotina diferia d'altres entorns urbans, les autoritats franquistes locals van inhibir-se de les necessitats residencials dels andalusos, per la qual cosa aquests hagueren de recórrer a diverses estratègies de supervivència, des del barraquisme fins a l'autoconstrucció, a causa del dèficit crònic de domicilis, el nombre dels quals era incapaç de créixer al mateix ritme que la població.

Paraules clau: immigració interior; franquisme; andalusos; habitatge; urbanisme

Resumen. *La problemática de la vivienda de la inmigración andaluza en Olot durante el franquismo (1940-1975)*

En este artículo, se analiza la problemática de la vivienda entre los inmigrantes andaluces que se asentaron en el municipio de Olot (Girona) durante el franquismo. Si bien es cierto que las cifras de dicha inmigración en Olot no fueron tan altas como las del conjunto del Área Metropolitana de Barcelona, los andaluces representaban, en 1975, más de un 10% de la población, lo que les convertía en el colectivo más numeroso de la inmigración interior en Olot.

En cuanto a la vivienda, esta investigación constata las dificultades de buena parte de los inmigrantes andaluces, especialmente los que iniciaron la cadena migratoria durante la postguerra. Aunque la realidad urbanística y demográfica de Olot difería de otros entornos urbanos, las autoridades franquistas locales se inhibieron ante las necesidades residenciales de los andaluces, por lo que estos recurrieron a distintas estrategias de supervivencia, desde el barraquismo hasta la autoconstrucción, debido al déficit crónico de viviendas, cuyo número era incapaz de crecer al mismo ritmo que la población.

Palabras clave: inmigración interior; franquismo; andaluces; vivienda; urbanismo

Résumé. *Le problème du logement de l'immigration andalouse d'Olot sous le régime de Franco (1940-1975)*

Cet article analyse le problème du logement des immigrés andalous qui se sont installés dans la ville d'Olot (Gérone) pendant le franquisme. Si les données locales sur l'immigration andalouse à Olot ne sont pas plus élevées que celles constatées sur l'ensemble de la zone métropolitaine de Barcelone, les Andalous représentaient en 1975 plus de 10% de la population totale, et constituaient le groupe le plus nombreux d'immigrants intérieurs d'Olot.

En ce qui concerne le logement, cette recherche montre les difficultés auxquelles ont été confrontés la plupart des immigrants andalous, particulièrement ceux qui ont commencé le processus migratoire à la suite de la guerre civile. En dépit d'une situation urbanistique et démographique d'Olot différente de celle d'autres zones urbaines, les autorités locales franquistes ont ignoré les besoins des Andalous en matière d'hébergement. En conséquence, ces derniers ont dû adopter différentes stratégies pour obtenir un logement, telles que la création de bidonvilles ou l'autoconstruction, en raison du déficit chronique de logements impossibles à développer au rythme de l'accroissement de la population.

Mots-clés: immigration intérieure; franquisme; Andalous; logement; urbanisme

Abstract. *Housing problems faced by Andalusian immigrants in Olot during the Franco regime (1940-1975)*

This article analyzes the housing problems faced by Andalusian immigrants who settled in the town of Olot, Girona, during the Franco regime. While the figures for Andalusian immigrants in Olot were not as high as for the entire metropolitan area of Barcelona, Andalusians represented more than 10% of Olot's population in 1975, making them the largest immigrant group in the city.

As for housing, this research brings to light the difficulties that befell many Andalusian immigrants, especially those who initiated their chain of migration during the war. While the urban and demographic situation of Olot differed from other urban areas, local authorities under Franco were not concerned with the residential needs of Andalusian immigrants. As a result, the immigrants had to resort to different survival strategies—from shantytowns to building their own homes—given the chronic deficit in available housing, which was unable to keep up with the growth in population.

Keywords: internal migration; Franco regime; Andalusians, housing; urban planning

Sumari

1. Introducció
 2. Metodologia
 3. El pes de la immigració andalusa en la població olotina
 4. La immigració andalusa i l'habitatge a Olot
 5. El barri de Sant Roc com a cas paradigmàtic
 6. Conclusions
- Referències bibliogràfiques

1. Introducció¹

El procés de recepció de nombrosos contingents d'immigrants interiors espanyols convertí Catalunya en una de les destinacions principals dels emigrants andalusos durant el franquisme, els quals es van assentar en diverses ciutats de l'àrea metropolitana de Barcelona (López i Recaño, 2015), però també en altres municipis catalans, que van experimentar un creixement de població important. Aquest és el cas d'Olot, on la immigració andalusa fou la més nombrosa en el conjunt de la immigració interior, bastant per sobre de les altres, com ara Castella la Manxa, Castella i Lleó i Extremadura (Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa, 2004). Els impactes de la immigració andalusa es van produir en diversos àmbits: el demogràfic, l'econòmic, l'urbanístic, el sociocultural, etc. En aquest article, s'hi analitza de manera específica la dimensió residencial, ateses les enormes dificultats que els immigrants andalusos van haver de superar per aconseguir un habitatge. El cas d'Olot és interessant, ja que es tracta d'una ciutat mitjana de l'interior de Catalunya, amb una posició geogràfica estratègica durant el franquisme, propera a la frontera, que la convertia en zona de pas i que va desenvolupar un teixit industrial singular i diversificat.

El present article adopta un enfocament teòric de tipus sociohistòric, i pretén integrar en la seva anàlisi perspectives de disciplines i camps del coneixement propis de les ciències socials, com ara la demografia, l'economia, la ciència política, la sociologia, l'antropologia, la geografia i la història. Una pretensió ambiciosa però necessària si volem conèixer de manera integral una realitat complexa i polièdrica com són les migracions, i considerant que no existeix una teoria general sobre aquestes, sinó una fragmentació de propostes teòriques a causa del caràcter multidimensional que presenta (Ribas Mateos, 2004; Portes, 2012). L'enfocament que adoptem, doncs, va més enllà de les teories econòmiques, i parteix d'una perspectiva dinàmica, processual, centrada en els factors socials, tant en referència a l'origen com a la destinació (Blanco, 2000; Castles i Miller, 2004; Massey et al., 2003).

Diversos autors posen de manifest la importància de les migracions interiors espanyoles en la demografia (Capel, 1967; Garcia Barbancho, 1967, 1983; Puyol Antolín, 1979; Marín, 2009), així com en els processos de desenvolupament econòmic espanyol i català (Sancho i Ros, 1998; Arango, 2007; Pujadas, 2007; Recaño i Solana, 1998). La investigació pren com a referència el *sistema català de reproducció* (Cabré, 1999), que destaca la rellevància de la immigració com a factor clau en el creixement demogràfic català. Una de les referències bàsiques en l'estudi de l'emigració interior andalusa durant el segle xx és la tesi doctoral de Recaño (1998), que destaca la importància de Catalunya com a zona d'assentament i l'enorme impacte d'aquests fluxos, que van suposar l'emigració de prop de dos milions d'andalusos. Des de la història, diversos treballs de Marín (2004a, 2004b, 2010) destaquen la relle-

1. Els autors volen agrair molt especialment els comentaris del professor Andreu Domingo, així com les aportacions dels revisors externs i l'editor de la revista, que han contribuït a millorar el contingut final de l'article.

vància de la immigració andalusa, que, per la seva magnitud, fou considerada «la novena província»².

Algunes investigacions que, com el nostre treball, analitzen casos concrets de municipis catalans que van rebre immigrants andalusos, tracten sobre l'emigració de Pedro Martínez (Granada) a Sabadell (Puig Valls, 1990), de Cuevas Bajas (Màlaga) a la Bisbal d'Empordà (Lara i Maruny, 2010) i de Torredonjimeno (Jaén) a Vic (AADD, 2010). També s'han considerat treballs que analitzen el procés de recepció d'immigració espanyola a municipis com ara Manlleu (Casas i Crosas, 2007) i Sabadell (Marín, 2006; Masjuan, 2015), així com uns altres que se centren en l'habitatge (Virós, 2008). Principalment, constaten la incapacitat de les autoritats franquistes per dissenyar plans urbanístics decents i resoldre una problemàtica tan severa com la possibilitat d'accedir a un domicili, especialment per part dels sectors socials més desfavorits.

En el cas concret d'Olot, no existeixen obres que examinin específicament el cas dels andalusos, però destaca l'anàlisi dels diferents fluxos migratoris al llarg del segle xx (Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa, 2004). També cal considerar les investigacions de Clavijo (2008) i Rubió i Pujiula (2014), que estudien el franquisme a Olot i que aborden la qüestió migratòria tangencialment; els treballs de Castañer i Gutiérrez (1994, 2008) i de Cabré i Pujadas (1987), que tracten, fonamentalment, l'evolució demogràfica d'Olot i la Garrotxa, com també la contribució dels fluxos migratoris en la demografia olotina.

Pel que fa a l'habitatge, hi ha diversos treballs que analitzen el sector immobiliari espanyol durant el franquisme (Betrán, 2002; Llordén, 2003). Naredo (2010) assenyala la paradoxal transformació que va patir aquest món en la darrera meitat del segle xx, el qual va passar de ser deficitari d'habitatges i a mostrar predomini del lloguer, a revelar excedents i preeminència de la propietat. En el cas català, Tatjer (2006) presenta una radiografia de l'habitatge al segle xx i subratlla el rol de les empreses i de l'Església com a promotores immobiliàries. Bordetas (2009) mostra el dèficit i la pèssima qualitat del parc domiciliari espanyol després de la Guerra Civil, sobretot a les grans ciutats, com també el creixement descontrolat dels anys seixanta. Tafunell (1989) assenyala que no va ser fins al 1957 que les xifres d'activitat d'aquest sector es van recuperar i van superar els nivells anteriors a la Guerra. Concretament, el període 1954-1974 es descriu com una etapa «tremendament expansiva», amb una taxa mitjana de construcció entre 1954 i 1974 del 4,9% anual, sobretot entre 1961 i 1975, amb un 5,8%. Módenes (2015) ressalta que els immigrants de les dècades de 1960 i 1970 es van instal·lar en nous espais d'assentament pensats i percebuts per a ells, de pitjor qualitat i fruit de l'especulació. Final-

2. Si es comparen els saldos migratoris d'Andalusia i Catalunya durant el franquisme, s'observen dues tendències contraposades que, en bona mesura, es retroalimenten: en la dècada 1951-1960, el saldo andalús és d'una pèrdua de 569.000 persones, mentre que Catalunya en rep 469.000; a la dècada 1961-1970, Andalusia perd 844.000 persones respecte a les 719.000 que guanya Catalunya, i, finalment, entre 1971 i 1980, Andalusia minva en 283.000 habitants i Catalunya augmenta en 271.000 (García Barbancho, 1983).

ment, pel que fa al barraquisme³ i a les situacions més precàries, cal destacar els treballs de Tatjer i Larrea (2010) i Boj i Aroca (2009), que analitzen la gènesi dels primers barris de barraques, així com els reallotjaments massius a Barcelona i a les zones contigües, a partir del barraquisme vertical.

Tenint en compte el marc presentat, les qüestions centrals que s'aborden en aquest article són: la manera com van accedir els immigrants andalusos a l'habitatge, identificant-ne les situacions més precàries; l'anàlisi de les grans promocions d'habitatges que es van impulsar, esclarint si van beneficiar la població immigrada andalusa, i, finalment, les accions i els actors implicats en la gestió de la problemàtica sorgida.

El text s'estructura en cinc apartats: en primer lloc, s'hi presenta la metodologia emprada; a continuació, s'hi mostra, de manera sintètica, l'abast de la immigració andalusa a Olot, per tal de contextualitzar-ne el flux i posar-lo en relació amb el conjunt de la immigració andalusa a Catalunya; seguidament, s'hi examina amb detall la problemàtica de l'habitatge a Olot i, de manera específica, en relació amb els immigrants andalusos; a continuació, s'hi analitza el sorgiment del barri de Sant Roc, perquè va ser l'emplaçament més significatiu de la immigració andalusa i perquè simbolitzava les dificultats per accedir a l'habitatge, i, per acabar, l'article es clou amb unes conclusions.

2. Metodologia

La informació analitzada aquí prové tant de fonts primàries com secundàries i ha combinat tècniques quantitatives i qualitatives, per la qual cosa, si bé la investigació es fonamenta en els principis de la sociologia comprensiva i socio-històrica, acaba adoptant una perspectiva mixta.

Pel que fa a les fonts quantitatives, utilitzades majoritàriament per quantificar la immigració andalusa, una part de la informació treballada prové dels censos de població que el franquisme efectuà els anys 1940, 1950, 1960 i 1970. Val a dir que aquesta font té limitacions objectives i importants, perquè, si bé són rellevants i no les podem passar per alt, entre altres coses, no ens permeten identificar la naturalesa exacta de la població, ja que solament s'hi registrava la categoria «altres províncies», sense desglossar-les detalladament. A més, els censos de 1940 i 1970 contenen dades sobre la naturalesa de la població només per capitals de província i per total provincial. A fi de superar aquesta limitació i d'aconseguir informacions específiques sobre la immigració andalusa, es va recórrer al padró d'Olot. Així, es van buidar manualment els que es referien a 1940, 1945, 1950, 1960, 1970 i 1975 a partir d'un registre preestablert, amb l'objectiu de comptabilitzar el nombre d'andalusos que es van empadronar a la població en aquells anys. En aquest procés de buidatge, es va treballar amb

3. El barraquisme també fou una realitat a municipis com ara Girona (al castell de Montjuïc, a les Pedreres o al marge del riu Ter), Sant Feliu de Guíxols i Blanes. Per ampliar-ne la informació, es recomana consultar el dossier «Immigració i barraquisme», publicat a la revista *Girones*, núm. 2, de 2014.

una fitxa elaborada *ex professo*, on es recollien les dades següents dels fulls padronals: sexe; any de naixement; estat civil; parentiu; persones que vivien a la llar; municipi i província de naixement; temps de residència a Olot; edat i any d'arribada, i districte i secció censal on vivien.

Respecte a les fonts qualitatives, es van dissenyar dos models d'entrevistes en profunditat semiestructurades: l'una anava dirigida a immigrants andalusos i l'altra, a autòctons de la ciutat considerats informants clau. En el cas dels immigrants andalusos, es va entrevistar setze persones a partir d'un mostreig genèric intencional amb la variació màxima dels informants (tenint en compte els elements següents: província d'origen, any d'arribada a Olot i sexe). A tots, s'hi va accedir a través del sistema emergent definit prèviament. El segon model va anar dirigit a deu persones de la ciutat que tingueren contacte directe amb la població immigrant de l'època i que foren escollides a través d'un mostreig genèric seqüencial. Hi accedírem a través del sistema de bola de neu. Les deu persones entrevistades (sis homes i quatre dones) responien al perfil següent: tres empresaris, dues que tenien responsabilitats polítiques municipals durant el franquisme, tres d'autòctones que vivien al barri de Sant Roc quan hi varen arribar els andalusos, una que estava vinculada als serveis socials de l'església i un historiador local. Totes les entrevistes anaren a càrrec de l'equip investigador i es van dur a terme al domicili dels entrevistats. La major part d'aquesta informació s'ha incorporat en l'anàlisi i en les reflexions dels autors i, ocasionalment —per raons d'espai—, apareix en forma de citació.

També s'ha consultat documentació específica de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i de l'Arxiu Històric de Girona. Del primer arxiu, se'n va consultar un fons inexplorat fins aleshores de gran vàlua per a la nostra investigació: el Fons sobre la Construcció dels Pisos «El Portal». De l'Arxiu Històric de Girona, se'n va analitzar la documentació relacionada amb l'activitat que l'Obra Sindical del Hogar va exercir a Olot entre els anys seixanta i setanta, més concretament, la documentació que té a veure amb la construcció del Grup Verge del Tura i del Grup de Benavent, dues promocions d'habitatges que van suposar el sorgiment de noves zones urbanitzades a la ciutat. Aquesta documentació, a banda d'explicar les característiques tècniques dels projectes executats, descriu l'abast de la problemàtica de l'habitatge i és útil a l'hora de descriure'n la magnitud i els perfils dels afectats principals.

Finalment, es van consultar les dues úniques revistes locals que hi havia a Olot en aquella època: *¡Arriba España!* (setmanari de la Falange que es va publicar entre 1939 i 1969) i *Olot-Misión* (setmanari d'Acció Catòlica que es va publicar entre els anys 1955 i 1979 i que, en la darrera etapa, va esdevenir un exemple de periodisme compromès i amb sensibilitat social). De totes dues, se'n van extreure cròniques i articles d'opinió relacionats amb l'objecte d'estudi i en totes dues es va procedir a la lectura i a la cerca, en tots els números publicats, de notícies i d'informacions relacionades amb els objectius de la investigació, algunes de les quals s'han incorporat al text com a citació.

3. El pes de la immigració andalusa en la població olotina⁴

L'assentament de la immigració andalusa a Olot es pot dividir en tres etapes: la primera, durant la dècada inicial de la postguerra, al començament, amb la presència d'efectius militars i, posteriorment, amb l'arribada de la primera immigració econòmica andalusa; un segon període, entre els anys cinquanta i finals dels seixanta, de màxima intensitat immigratòria, i, en darrer lloc, el període 1970-1975, durant el qual, si bé continuen entrant immigrants andalusos a la població, el ritme d'arribada s'alentirà de manera progressiva fins que pràcticament s'aturarà en els primers anys de la democràcia.

El cas d'Olot cal inserir-lo dins un procés d'abast nacional, la qual cosa va permetre que el conjunt de Catalunya visqués un dels períodes de màxim creixement demogràfic, no només provocat per la immigració espanyola, sinó també per les migracions provinents de l'èxode rural, del creixement de les zones urbanes i les grans ciutats, etc. (Ortega i Solana, 2015; Pujadas, 2007).

Com mostra la taula 1, el comportament de la població olotina entre 1940 i 1975 és bastant fecund, en la mesura en què, en termes absoluts, la població augmenta en 8.023 persones, xifra que representa un increment del 53,8% de la població. Aquest creixement és moderat, sobretot si es compara amb Catalunya, que va ser del 95%, tot i que cal tenir en compte que el creixement català és un dels més destacats de la història contemporània.

Taula 1. Població total. Olot i Catalunya. 1940-1975

	1940	1950	1960	1970	1975	1940-1975
Olot	14.918	14.913	17.664	21.626	22.941	8.023
Catalunya	2.890.974	3.240.313	3.925.779	5.122.567	5.662.791	2.771.817

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, del Centre d'Estudis Demogràfics i de Cabré i Pujadas (1989), a Marín (2009).

En xifres absolutes, el creixement més remarcable de la població olotina té lloc durant la dècada dels anys seixanta, amb gairebé un increment de 4.000 persones, una dada que representa un augment d'un 22,4% d'habitants (taula 2). Els quinquennis amb una pujada més intensa són 1960-1965, 1950-1955 i 1965-1970. En el cas català, el període de més creixement també correspon a la dècada dels anys seixanta (Ortega i Solana, 2015), amb un increment de 1.196.788 persones, quantitat que representa un 30,5% de la població.

En el cas d'Olot, en pràcticament tot el període estudiat, els factors no naturals són més rellevants que els naturals, fet que demostra la importància de les migracions en el creixement de la població. Entre 1950 i 1975, però, la contribució del saldo migratori en l'augment total es reduirà progressi-

4. En aquest apartat, s'hi presenta una aproximació breu a l'impacte de la immigració andalusa en la població olotina, per tal de situar-ne la magnitud en termes quantitativs, i no es pretén mostrar una anàlisi en profunditat de variables demogràfiques.

Taula 2. Població total, creixement absolut i creixement relatiu. Per quinquennis. Olot. 1940-1975

Any	Població	Creixement	Creixement percentual
1940	14.918	–	–
1945	14.254	–664	–4,50%
1950	14.913	659	4%
1955	16.520	1.607	10,70%
1960	17.664	1.144	6,90%
1965	19.899	2.235	12,60%
1970	21.626	1.727	8,70%
1975	22.941	1.135	6%

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i del Centre d'Estudis Demogràfics.

vament, atès que passarà del 71% de la dècada dels cinquanta al 42% del quinquenni 1970-1975 (taula 3). En aquest període, precisament, és quan es produirà un punt d'inflexió destacat que suposarà la finalització d'una etapa de vint-i-cinc anys de la història de la ciutat en què la immigració va ser clau per a la demografia olotina. Cal recordar, però, que, a banda de la reducció de la intensitat migratòria, en aquest període es produirà, per diverses raons, un increment notable del creixement natural. En aquesta etapa, tindran criatures molts dels fills dels immigrants andalusos que havien arribat a Olot durant la dècada dels cinquanta, així com d'altres que s'hi havien instal·lat de joves. Només en el període 1970-1975 els factors naturals són superiors als no naturals.

Al llarg del període estudiat, la diferència entre les taxes de natalitat i les de mortalitat s'eixamplarà, fins que arribarà al punt màxim en els anys 1960, 1965 i 1970, tal com mostra la taula 4. Entre 1970 i 1975, canvien absolutament les trajectòries prèvies, perquè tant la natalitat com la mortalitat augmenten de manera substancial, la qual cosa suposa un alentiment en el ritme de creixement de la població.

Pel que fa als saldos migratoris, les dades mostren com el període de màxima intensitat migratòria a Olot va ser la dècada dels anys seixanta, amb 2.623 immigrants, seguit de la dècada dels cinquanta, amb 1.944, i del període 1970-1975, amb 555. Les dades de l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004) constaten que, entre 1950 i 1974, la majoria dels immigrants presents a la

Taula 3. Aportació del creixement natural i del saldo migratori en el creixement del total de la població. Olot. 1940-1975

	1950-1960	1960-1970	1970-1975	1950-1975
Creixement natural	29%	66%	58%	64%
Saldo migratori	71%	34%	42%	36%

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, del Centre d'Estudis Demogràfics i de dades del Registre Civil.

Taula 4. Taxa bruta de natalitat i taxa bruta de mortalitat per cada mil habitants. Olot. 1940-1975

	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Taxa bruta de natalitat	11,5	12	13,1	15,3	17,1	16,5	15,2	16,3
Taxa bruta de mortalitat	13,3	11,4	12,6	10,3	10,2	9,2	8,7	10,8

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, del Centre d'Estudis Demogràfics i de dades del Registre Civil.

Taula 5. Població andalusa. Nombres absoluts i relatius. Olot. 1940-1975

	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Andalusos	226	159	508	1.213	2.356	2.620
Percentatges	1,51%	1,12%	3,41%	6,87%	10,89%	11,42%

Font: elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya, del Centre d'Estudis Demogràfics i de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

ciutat provenien de la resta de municipis de la comarca de la Garrotxa, seguits de la immigració espanyola i de la catalana.

Els immigrants andalusos van passar dels 226 de 1940 als 2.620 de 1975 (taula 5)⁵. El seu creixement, en termes percentuals, va ser superior al 150%, una xifra que depassa àmpliament el percentatge d'augment del conjunt de la població olotina, que va ser del 53% en aquest mateix període⁶.

Fins a la dècada de 1960, la majoria dels immigrants andalusos eren homes, la qual cosa ens indica que ells van ser, especialment en els primers temps, els iniciadors dels fluxos en direcció a Olot. Precisament, només als anys seixanta, el nombre de dones serà més alt que el d'homes, una situació que suposa l'arribada progressiva de familiars d'immigrants que havien arribat a Olot a la dècada de 1950. En termes generals, els immigrants andalusos eren joves (22,4 anys el 1950 i 24,3 el 1975), cosa que els convertia en mà d'obra potencial apta per treballar en la indústria local. Aquests dos factors, el reagrupament

5. Lamentablement, no existeixen recerques que permetin comparar el nombre de persones andaluses empadronades en municipis similars a Olot durant el franquisme. Aquest fet s'explica per la dificultat d'accedir a aquesta informació, que, en el nostre cas, com s'ha comentat a l'apartat de metodologia, es va haver de registrar mitjançant el recompte manual dels fulls padronals, atès que aquestes dades no estan informatitzades.
6. El principal factor d'atracció de la immigració a Olot era el dinamisme econòmic i el creixement de sectors industrials que van necessitar quantitats elevades de treballadors durant una gran part del franquisme. L'oferta constant de feina i la possibilitat de treballar simultàniament en diverses ocupacions eren clarament circumstàncies atractives per a la immigració. Sectors com ara el tèxtil, la construcció, el carni i la construcció foren els principals motors del creixement de la ciutat, i van facilitar la ràpida ocupació d'homes i dones. El treball a la indústria permetia, tot i la duresa de les condicions laborals, obtenir ingressos fixos de manera regular i continuada, sense necessitat de patir les humiliacions dels grans terratinents. També cal tenir en compte uns altres factors, com ara l'enorme influència de Barcelona i l'àrea metropolitana, així com també la posició geogràfica d'Olot i les causes polítiques, especialment rellevants als inicis de la postguerra.

familiar i l'edat jove dels immigrants, exercien un impacte enorme en la qüestió de l'habitatge.

Els municipis emissors principals van ser els del voltant de la comarca d'Antequera, a la província de Màlaga, amb dos municipis destacats: Villanueva de Algaidas i Alameda. Tot i això, el pes de la província de Màlaga va disminuir en termes relatius durant la primera meitat dels anys setanta, quan va passar del 60% de 1960 al 54% de 1975. Còrdova va ser la segona província emissora, amb un 15%, seguida de Jaén, una de les províncies que va créixer més, atès que va passar del 4,95% al 8,85%⁷.

4. La immigració andalusa i l'habitatge a Olot

El creixement de la població olotina entre 1940 i 1975 no va anar acompanyat, simultàniament, del creixement del parc residencial. L'habitatge va ser una de les dificultats principals de les classes mitjanes locals, deleroses d'accedir a residències en millors condicions, especialment entre els joves que es volien emancipar i formar una família. Però sobretot ho fou pels immigrants andalusos, que quedaren exclosos de les noves construccions promogudes durant el franquisme i que s'hagueren de resignar a accedir a domicilis que estaven en pitjors condicions.

L'habitatge fou una greu dificultat a Catalunya i a Espanya durant el franquisme, especialment a les grans ciutats. Per aquesta raó, ja durant els primers anys del Règim s'havien creat l'Instituto Nacional de la Vivienda, dependent del Ministeri de Treball, i l'Obra Sindical del Hogar, dependent de l'Organización Nacional de los Sindicatos. Paral·lelament, per atreure la inversió privada en la producció constructiva, s'aprovaren una sèrie de lleis: Ley de viviendas protegidas (1939), Ley de viviendas bonificables (1944) i Ley de viviendas de renta limitada (1954). Més endavant, el 1957, amb la situació ja descontrolada, es creava el nou Ministerio de la Vivienda, dirigit pel falangista José María Arrese, amb l'objectiu de subvencionar i promoure la construcció d'un nombre important d'edificis que pal·liés una situació que, ja en aquell moment, era d'unes dimensions considerables i difícilment reversibles (Tatjer, 2006; Lordén, 2003). A Catalunya, el període 1940-1954 fou l'època més feble del sector de la construcció i de demanda d'habitatge, mentre que el període 1954-1974 va ser una etapa fortament expansiva, amb una taxa mitjana de creixement anual del 4,9%, que significà l'ampliació i renovació del parc residencial català en 1,4 milions d'unitats (Tafunell, 1989).

A Olot, la ciutat dels anys quaranta era el resultat del primer planejament urbanístic, aprovat l'any 1906, i de diverses ampliacions posteriors, que havien

7. Contràriament a la dinàmica emigratòria andalusa, la província que va enviar més persones a Olot fou Màlaga, la qual fou la sisena més emigratòria en el conjunt andalús. Les províncies andaluses amb més emigrants interiors durant el franquisme foren Jaén, Granada i Còrdova, de les quals, a Olot, només destacaren Còrdova (la segona més nombrosa) i Jaén (la tercera més nombrosa).

originat una certa segregació urbana, amb zones clarament diferenciades per a les classes populars i les benestants. Durant la dècada de 1940 no es van donar grans canvis en l'urbanisme, a causa del dèbil creixement demogràfic i econòmic, cosa que tampoc va afavorir la construcció d'habitatges nous. Durant la postguerra, la indústria de la construcció quedà afectada per l'autarquia, així com per les dificultats econòmiques de la població, que no podia pagar els elevats preus dels domicilis. Alhora, l'any 1946, s'aprovà la congelació dels lloguers urbans. Tot i això, es van impulsar diverses promocions de «cases barates», com ara el Grup d'Habitatges José Antonio a través de l'Obra Sindical del Hogar, amb 57 llars, que donaven resposta bàsicament a la població autòctona.

Durant els anys cinquanta, amb l'increment de la immigració, l'habitatge ja era una problemàtica absolutament manifesta a la ciutat, un fet que s'allargaria fins ben entrada la dècada dels seixanta.

El aumento de producción en varias industrias, especialmente la textil, ha originado una constante absorción de mano de obra, hasta el punto de ser insuficiente la proporcionada por los elementos productores de Olot y su comarca. Este hecho ha facilitado y amentado la inmigración obrera, generalmente de procedencia no catalana, pues en la mayoría de ciudades de nuestra región acontece, aunque en menor escala, un fenómeno similar. El progresivo aumento de población obrera en nuestra ciudad plantea un complejo problema de vivienda que nuestras dignas autoridades procuran solucionar, pero de proseguir el actual ritmo de inmigración, tememos que el asunto puede hacerse muy difícil. Antes no sea demasiado tarde, precisa encauzar el movimiento inmigratorio de modo concorde con las posibilidades de habitación, pues, en caso contrario, la cuestión del *barraquismo* tomará pronto proporciones alarmantes. (*Arriba España!*, núm. 601, 16 de desembre de 1950)

A Olot, a banda de l'arribada d'un nombre important d'immigrants provinents dels municipis del voltant de la comarca, de Catalunya i d'Espanya, calia afegir-hi les necessitats —menys dramàtiques— de la població autòctona, una part de la qual necessitava un habitatge com a pas previ a la seva emancipació i al matrimoni i una altra part que pretenia accedir a residències noves i millors en altres zones de la ciutat. Per aquest motiu, es van construir diverses promocions de cases barates, com les del barri de Sant Pere Màrtir (1955) i del grup d'habitatges promogut per la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros (1959), que van ser ocupats, majoritàriament, per població autòctona⁸.

Bona part dels immigrants andalusos no podien fer front als elevats preus dels lloguers i, alhora, en alguns casos, la població autòctona no els volia arrendar els pisos.

8. Les dades analitzades sobre l'adjudicació dels habitatges del barri de Sant Pere Màrtir —en total, 336— mostren com un 88,9% dels beneficiaris eren nascuts a Catalunya, i només un 10% provenia de la resta de províncies de l'Estat espanyol. En total, els beneficiaris nascuts a l'Estat espanyol eren 26 persones, cinc de les quals provenien de Màlaga, dues de Còrdova, dues d'Almeria i dues de Granada (Escarpanter i Llimona, 2013).

No ens el llogaven perquè érem castellans, i quan s'enteraven que érem deu fills encara *menus*. El meu pare va anar amb el veterinari de les Preses, amb en José Maria, a llogar un pis, *casi bé* el teníem llogat, però quan va dir que érem deu fills, ja no ens el varen llogar [...] No hi havia maneres, jo somiava un pis, jo somiava un pis, i no el vaig poder tenir mai, mai, fins que em vaig casar. (Ent, F.M., L., 28, AC.1R HAB.)

Aquest és l'exemple més evident de la desconfiança i dels recels d'una part de la població olotina vers els immigrants andalusos. Per aquesta raó, inicialment, alguns van haver de recórrer a viure en habitacions compartides entre diverses famílies, amb tot el que això comportava: la sobrecupació i la manca d'espai suficient i d'intimitat. D'altra banda, també va aparèixer el fenomen dels rellogats o l'aixopluc en barraques o en coves.

A Olot, el barraquisme i l'estatge en coves fou una realitat sobretot entre finals dels anys quaranta i la primera meitat dels cinquanta, coincidint amb l'arribada d'immigració i la pèssima situació de l'habitatge a Olot. En tots dos casos, aquestes circumstàncies es van donar bàsicament a la zona propera al barri de Sant Roc, una àrea perifèrica i allunyada del centre, aprofitant l'orografia del terreny i l'existència de les cabanes de pedra tosca que els pagesos de la zona utilitzaven per guardar-hi les eines del camp. A banda de Sant Roc, també van proliferar en altres llocs d'Olot, com ara les contigües al Triai.

Tuvimos que vivir en una barraca como Dios nos dio a entender. En una barraca para tres personas llegamos a vivir 25: las mujeres en el suelo y los hombres en lo alto, encima de unos troncos que clavamos en la pared. Y no cabiamos. Y por suerte o por desgracia hicimos una casita para mi madre y vino el viento y nos la echó al suelo. (*Olot Misión*, núm.748, 9 de maig de 1970)

Inicialment, en el moment d'arribar a la ciutat, algunes famílies andaluses s'instal·laren provisionalment en alguns hostals ubicats al nucli antic que es van especialitzar a acollir les persones novingudes que arribaven a la ciutat sense disposar d'habitatge. Ho feien per curts períodes de temps fins que trobaven un estatge propi o fins que s'ho podien pagar. A banda de convertir-se en la llar inicial dels andalusos que no tenien família ni coneguts a la ciutat, alguns testimonis expliquen que facilitaven la cerca de feina, ja que fins i tot els mateixos empresaris anaven als establiments a buscar-hi treballadors.

A finals dels anys cinquanta, la problemàtica de l'habitatge era tan accentuada que les mateixes autoritats locals, com l'alcalde Aramburo, ho reconeixien públicament:

Olot es una población deficitaria en viviendas, como casi todas las ciudades industriales, y en la nuestra en grado sumo. Luchamos contra este problema de la única forma posible: edificando. Sabemos que a pesar de ello no lo resolveremos completamente: la población aumenta y el problema de la vivienda es fruto de esta crisis de crecimiento [...] Durante el año próximo 1958 se proyecta edificar de 80 a 100 viviendas y en años sucesivos la mayor cantidad

posible. Se adjudicarán con preferencia a los que más la necesiten [...] Esperamos que en un plazo de 8 a 10 años se logre la normalización en esa cuestión que tanto nos preocupa. (*Olot Misión*, núm. 115, 21 de desembre de 1957)⁹

A Olot, van ser bàsicament dos els agents institucionals que hi van intervenir per resoldre la problemàtica. D'una banda, l'Administració local, amb la constitució formal, el 12 de març de 1958, de la Cooperativa Local de la Vivienda d'Olot, amb un gran nombre de ciutadans que s'hi inscrivieren des d'un primer moment, tot i que aconseguí uns resultats modestos. D'altra banda, l'Església catòlica va crear, a principis de 1958, el Patronato Parroquial Olotense «El Portal», inspirat en el Patronat de la Santa Creu de la Selva (Ferrer i Gironès, 1991) o en el Patronato de Viviendas del Congreso Eucarístico, que, entre 1954 i 1962, alçà 2.729 habitatges a Barcelona (Bordetas, 2009). A més, la legislació franquista va incentivar les promocions privades per part d'empresaris, mitjançant un finançament privilegiat, desgravacions, exempcions fiscals i subvencions, per tal que construïssin domicilis per als seus treballadors (Masjuan, 2015), unes mesures que a Olot van tenir un èxit modest.

La construcció del grup d'habitatges El Portal, ubicats a la perifèria oest d'Olot, es va fer de manera progressiva. En total, se n'edificaren seixanta, tot i que la demanda estimada del moment superava les 200 peticions. A partir del mes de juny de 1959, es van començar les obres dels dos primers edificis, que van finalitzar l'any 1964. Membres de la Conferència de Sant Vicenç de Paül i del Secretariat Parroquial eren els responsables de visitar les famílies i de comprovar si s'ajustaven als requisits necessaris. Se'ls interrogava sobre qüestions sociodemogràfiques i socials, com ara, per exemple: el nombre de persones que hi vivien i la relació de parentiu que hi havia entre elles, els anys de residència a Olot, el grau d'estabilitat laboral i les característiques de l'habitatge, així com també sobre qüestions d'ordre moral i religiós.

El cas dels pisos del Portal fou l'única iniciativa promoguda per atendre les persones que patien una situació més vulnerable i, per tant, no va resoldre la problemàtica que afectava nombrosos ciutadans. A més, entre els qui podien accedir a habitatges de lloguer, ho feien en pèssimes condicions, atès que, en la majoria dels casos, eren bastant pitjors que les residències que havien deixat a Andalusia.

Que casas tan negras... Aquello no estaba pintado [...] digo ay madre mía de mi alma, pero aquí como nos vamos a meter tantísima gente. En esta casa vivía mi padre, y dos hermanas, tenían una cama de matrimonio y una cama donde se metían las dos hijas; pues cuando nosotros llegamos, con mi madre ya eran cuatro, después llegó mi hermana, con su niño con la cuarentena, y el marido, ya son tres más, ya son siete, mi marido, mi niña, y servidora, diez. De día estábamos todos allí metidos como los pollos. (Ent. MaPA, L., 78, COND.IR.HAB.)

9. De fet, el titular d'aquest exemplar era prou explícit: «Faltan viviendas: edifiquenos».

Amb el pas dels anys, però, les dificultats que van patir els primers immigrants andalusos van anar desapareixent, tot i que va ser de manera lenta. Les xarxes socials i familiars hi van desenvolupar un rol important, tant per aconseguir habitatge com en l'àmbit laboral, ja que, en molts casos, les referències, els contactes i les coneixences esdevenien una via important per superar els obstacles que en dificultaven l'accés, sobretot a causa dels recels propis del desconeixement.

L'activitat edificadora privada de caràcter especulatiu de principis de la dècada dels seixanta fou important: era habitual veure grups de blocs en construcció, rengleres de cases alineades, barris nous amb els carrers sense asfaltar o naus industrials que sobresortien enmig del frondós paisatge natural de la ciutat. Les dades dels censos de 1960 i 1970 mostren com el nombre d'habitatges d'Olot va créixer un 38%, atès que va passar dels 5.272 als 7.304. Tot plegat va generar un urbanisme desordenat i caòtic. Els grups d'edificis que es construïen responien a una part de la demanda, però s'impulsaven sense respectar cap mena d'harmonia urbanística.

Amb una urbanística a mans dels especuladors de finques i de terrenys, s'ha deixat edificar un barraquisme circumval·ladori, àdhuc en els indrets més tradicionals del nostre paisatge. I no solament ens referim al barraquisme il·legal, sinó a unes barriades amb aires de misèria estepària que exigeixen un replanejament de les zones si pensem en el futur d'Olot. (Grabolosa, 1969: 299)

Els grups d'edificis més importants que es van alçar a partir de la segona meitat dels anys seixanta foren el Grup Verge del Tura —amb 69 habitatges— i, més endavant, a principis dels anys setanta, els habitatges del barri de Benavent —amb 146 immobles—, dues promocions de cases unifamiliars. A diferència del que va succeir amb els pisos del Portal, la majoria de persones que hi van accedir foren autòctones. Així doncs, si bé aquests immobles van representar una solució per a moltes famílies, no van beneficiar directament les persones més necessitades.

5. El barri de Sant Roc com a cas paradigmàtic

Sant Roc era, a finals dels anys quaranta, una zona aïllada i abrupta, farcida de camps plens de matolls i bardissa, amb només unes petites extensions de terreny dedicades al conreu, principalment de blat de moro, i algunes masies i granges disperses dedicades a l'agricultura i a la ramaderia. Els primers immigrants que s'hi establiren ho feren en petites barraques preexistents, però, paulatinament, cada vegada foren més els qui s'hi construïren la seva llar. Es tractava d'una zona perifèrica desvinculada de l'estructura urbana de la ciutat, però no podem perdre de vista un factor important: era la porta d'entrada a Olot, atesa la proximitat de l'estació de tren. Tots aquests elements facilitaven que els preus dels terrenys fossin els més baixos de la ciutat. Aquesta fou una de les raons principals per les quals molts dels primers andalusos es van establir en aquesta zona.

Teníamos pensado hacernos una planta baja, pero compramos el solar, luego había un señor de esos que hacían tejas, cerámica que le decían, y entonces nos llevaba género, cuando cobrábamos los sábados, que antes se cobraba los sábados, le pagábamos y nos llevaba más, y los bloques los hacíamos nosotros, los sábados y domingos los hacíamos, porque trabajábamos antes los sábados también. Cuando plegábamos de trabajar, igual. Al rato que teníamos nos íbamos allí, hasta que nos hicimos una plantita baja. (Ent. CR, L., 79, BA. 1G, HAB.)

A Sant Roc, els propietaris oferien facilitats a l'hora de comprar els terrenys i de pagar-los. Les dues parts acordaven el preu i després pactaven la quantitat que periòdicament se n'abonaria, amb la qual cosa s'afavoria el pagament fraccionat en terminis. Molts andalusos lloen l'actitud d'alguns propietaris de la zona, que els facilitaren la possibilitat de disposar d'un habitatge propi que, a més, s'adequava millor a les seves necessitats. La majoria de les primeres cases que es van edificar a partir dels anys cinquanta tenien una estructura similar, eren d'autoconstrucció i es van pujar amb l'ajuda dels veïns.

Cases molt senzilles que es feien ells mateixos, ja que treballaven a la construcció. No hi havia cap mena de planejament urbanístic en aquesta zona. Era terra de ningú; el propietari venia els terrenys, no hi edificava i per això es donava també més fàcilment aquesta construcció tan anàrquica [...] Al barri també hi havia gent que era dels pobles dels voltants. Eren els primers d'arribar-hi i els que ocupaven la part més propera a Olot. Els dos col·lectius vivien junts però tampoc es donava una gran barreja. Aquesta zona quedava aïllada de la ciutat i s'hi desplaçaven a peu o amb bicicleta. (Ent. JC, L., 134, AUTOCON. HAB.)

Amb el pas del temps, si la família creixia i es disposava de prou extensió de terreny, les cases s'ampliaven amb la construcció de noves habitacions. Els immigrants andalusos conviuen al barri amb altres immigrants espanyols, però també amb emigrants d'altres municipis de la Garrotxa, així com amb pagesos de la zona. Als anys seixanta, la situació no havia canviat gaire i la novetat més significativa era l'increment del nombre d'habitants i l'ocupació més gran del territori com a conseqüència de la intensificació dels contingents d'andalusos que arribaren a la ciutat. El 1950, al barri de Sant Roc, hi havia un total de 39 habitatges i uns 160 habitants. El 1960, la xifra ja superava els 231 habitatges i els 875 habitants. Deu anys mes tard, el 1970, el nombre de cases havia ascendit a 654 i, al barri, hi vivien més de 1.200 veïns (Cabré i Pujadas, 1987). Tot i això, aquestes xifres són inferiors a unes altres que afirmen que estava habitat per més de 420 famílies i 2.200 persones, majoritàriament andaluses, però també catalanes (Clavijo, 2008). De fet, les dades provinents de l'exploració estadística del padró de 1975 reforcen aquesta darrera estimació.

Les cases que es construïren durant aquest període eren bastant precàries. Els materials principals que s'usaven eren la sorra i la grava, que s'extreien del riu. No totes es feien amb ciment i, en cas d'utilitzar-ne, s'administrava amb molta cura, ja que en aquell temps era car. D'altra banda, la majoria de

les cases no disposaven dels serveis bàsics i, com que moltes no tenien aigua corrent, s'havien de construir pous secs o fosses sèptiques a través de les quals es canalitzaven les aigües fecals.

Sant Roc fou un barri desconegut i poc freqüentat per les autoritats locals, les quals demostraren reiteradament un desconeixement i un menyspreu absoluts per les necessitats dels veïns. Aquest desinterès va propiciar un distanciament notable i els recels dels seus habitants, tal com ho expressava una de les persones que hi vivia:

Hay, es cierto, un poco de desconfianza y se comprende. Mirad, Sant Roque ha sido siempre un barrio castigado. Si un día quiso instalar luz en las casas, cada vecino tuvo que pagar cinco quilos de cobre y el contador. Por las calles otro tanto. Quiero decir que la gente de Sant Roc no cree demasiado en el Ayuntamiento, ya que hasta ahora sólo nos han dado papeles y han cobrado. (*Olot Misió*n, núm. 988, 28 de febrer de 1975)

Les reivindicacions i les veus crítiques contràries a l'aïllament històric del barri i dels seus veïns foren habituals a finals dels anys seixanta. Una prova d'això la constitueix un breu article titulat «San Roque es Olot?»:

¿Se les ha ocurrido alguna vez dar una vueltecita por tan populoso barrio? En ese caso, estamos de acuerdo. De lo contrario no lo hagan, y menos en automóvil. Es verdaderamente vergonzoso y lamentable. ¿Es que acaso los vecinos del Barrio de San Roque no contribuyen como los demás? ¿Es justa tan evidente y manifiesta discriminación? [...] Calles indecentes, prácticamente intransitables. Vías sin orden ni concierto. Incluso el mismo paseo es todo un poema al abandono. Si a todo ello añadimos la carencia en muchos puntos de alumbrado público suficiente y tenemos en cuenta que el Barrio de San Roque constituye una de las más importantes arterias de nuestra ciudad, comprenderán nuestro justificado enojo. No entendemos de discriminaciones, ni prioridades injustificadas. ¿Imaginan la que se arma un día de lluvia? No claro. San Roque se halla lejano, olvidado. (*Olot Misió*n, núm. 718, 11 d'octubre de 1969)

Tot i que el barri de Sant Roc va aplegar una part important dels andalusos que varen arribar a la ciutat fins ben entrada la dècada de 1970, aquests no s'hi varen concentrar de manera exclusiva. A partir de l'explotació estadística del padró (taula 6), l'any 1975 gairebé un de cada quatre andalusos vivia al districte 5 secció 4 (barri de Sant Roc), seguit del districte 2 secció 5 (zona contigua al barri de Sant Roc i al barri de Bonavista). La resta d'andalusos es repartia per diverses zones de la ciutat, per la qual cosa no es pot parlar de processos de segregació urbanística gaire acusats.

Tal com va succeir en altres localitats catalanes, l'assentament i la distribució de la població andalusa a Olot va seguir una lògica territorial que connectava, en part, l'origen i la destinació, però aquest fenomen només es va produir parcialment, perquè, mentre que els ciutadans de Villanueva de Algaidas van assentar-se majoritàriament a Sant Roc, els d'Alameda (la segona localitat amb més efectius a Olot) es van distribuir de manera relativament homogènia entre

Taula 6. Població andalusa per districte i secció. Olot. 1975

Districte	Total d'andalusos	Percentatge
D1 S1	70	2,7%
D1 S2	158	6,0%
D1 S3	102	3,9%
D2 S1	109	4,2%
D2 S2	40	1,5%
D2 S3	113	4,3%
D2 S5	348	13,3%
D3 S1	207	7,9%
D3 S2	158	6,0%
D4 S1	51	1,9%
D4 S2	146	5,6%
D4 S3	142	5,4%
D4 S4	110	4,2%
D5 S1	128	4,9%
D5 S2	58	2,2%
D5 S3	51	1,9%
D5 S4	629	24,0%
Total	2.620	100,0%

Font: elaboració pròpia en base a les dades del padró.

Figura 1. Mapa dels districtes i seccions d'Olot. 1975.

Font: Ajuntament d'Olot.

els diferents districtes i seccions de la ciutat, llevat, òbviament, de les zones residencials de nivells mitjà i alt.

6. Conclusions

D'acord amb els objectius de l'article, cal afirmar, en primer lloc, que l'habitatge fou, igual que a la resta de Catalunya (Bordetas, 2009), la problemàtica principal de la immigració andalusa a Olot. Tanmateix, aquesta qüestió no només va afectar les persones que hi acabaven d'arribar, sinó també el conjunt de la població originària, a causa de la nul·la previsió de les autoritats locals davant l'intens creixement demogràfic que hi va tenir lloc. Tot i que els problemes relacionats amb l'habitatge van ser constants durant aquest període, s'atenuaren a mesura que anava avançant el franquisme (Virós, 2008).

Les dificultats més habituals foren les que es van patir per accedir a residències de propietat, a causa de la fràgil situació econòmica dels migrants en el moment d'arribar a la ciutat, però també en règim de lloguer, per raó del dèficit que se'n patia, els elevats preus i els recels de la població local. Els immigrants van patir els temors i els prejudicis dels autòctons, que, en alguns casos, se'n malfiaven, i també van haver de fer front a uns altres problemes, suposadament més objectius, com ara el predomini de famílies extenses i el temor al deteriorament dels habitatges. Si bé amb el pas del temps aquestes pors es van anar esvaint, van ser constants durant una part important del franquisme.

Per aquesta raó, especialment fins a mitjan anys cinquanta, els andalusos van haver de recórrer a diferents estratègies per tal de superar aquests obstacles. El barraquisme i l'estatge en coves, així com la sobreocupació, la cohabitació sota un mateix sostre de famílies extenses i el rellogament d'habitacions foren estratègies habituals d'una part important dels immigrants. A més, en cas que aconseguissin habitatges, aquests eren de pessima qualitat, havien estat construïts amb materials senzills, estaven en males condicions i no disposaven de les dimensions adequades per acollir famílies extenses ni tampoc dels mínims requisits d'habitabilitat (Tatjer, 2006). Així, l'exclusió residencial dels andalusos dificultava l'accés a domicilis d'una certa qualitat i els relegava a uns de més deteriorats i en condicions pitjors. En el cas olotí, a diferència de la conurbació barcelonina, les grans promocions que es van alçar van afavorir la mobilitat residencial de la població autòctona, i no pas dels immigrants. A Olot, només els pisos El Portal, promoguts per un patronat parroquial, van facilitar l'accés a l'habitatge dels immigrants andalusos, malgrat que van ser insuficients i que van haver de patir un cert estigma social.

Els immigrants van ser exclosos de la possibilitat d'accedir a algunes de les promocions principals de residències que, durant aquells anys, es van engegar des de la iniciativa privada i, en menor mesura, des de la pública. En el cas d'Olot, igual que a Espanya, les polítiques d'habitatge franquistes no van afavorir els col·lectius més desfavorits, sinó la indústria de la construcció, la banca i els propietaris de sòl (Betrán, 2002).

Són diverses les raons que expliquen les dinàmiques d'exclusió dels migrants andalusos de les promocions principals d'habitatges. Així, en primer lloc, cal assenyalar l'elevada demanda de la població autòctona, especialment jove, així com l'escassa oferta pública i privada. Alhora, cal considerar les dificultats econòmiques més elevades de la població immigrada, que fins que no gaudia d'un cert assentament a la ciutat no disposava de prou recursos per comprar una residència. Això implicava una inclinació cap al lloguer, que només s'evitava en cas d'optar per l'autoconstrucció. Edificar-se el propi domicili suposava, a banda d'un recurs que permetia superar els obstacles per accedir a les promocions de l'època, la possibilitat d'abaratar costos i de beneficiar-se de més facilitats de pagament, ateses les bones condicions que els propietaris dels terrenys els oferien. A més, podien construir cases, que, si bé acostumaven a ser modestes, els facilitava viure en un tipus d'habitatges similars als d'Andalusia. També cal deixar constància de la manca d'una xarxa familiar que propiciés l'adquisició de domicili de propietat, ja fos mitjançant el suport econòmic o a través dels contactes i les relacions.

Per accedir a la propietat, doncs, calia un cert assentament a la ciutat. Aquells qui ho aconseguiren de manera més ràpida ho feren, com s'ha vist, mitjançant l'autoconstrucció, sobretot al barri de Sant Roc, que es va convertir en un símbol de la incapacitat i el desinterès de les autoritats franquistes per respondre a les necessitats de la població immigrada en general i andalusa en particular. La majoria d'andalusos van poder tenir habitatge propi després de diversos anys de residir a la ciutat, treballant durament i aprofitant l'oferta de pisos relativament senzills, tot substituint la població autòctona. Les dades dels censos de 1960 i 1970 mostren l'efervescència de l'activitat constructora a la ciutat, esperonada per les mesures franquistes que suposaren un augment de l'especulació i el foment cap al règim de propietat (Naredo, 2010).

Un actor clau en el conjunt del procés d'assentament a Olot, però també per accedir a l'habitatge, fou la família i la xarxa social, formada majoritàriament per andalusos. La família ja era una institució social de referència a Andalusia, però durant el procés migratori encara esdevenia més rellevant. El seu rol era decisiu en el terreny afectiu, emocional, econòmic, relacional, social, laboral..., i també en l'àmbit residencial. N'era per la possibilitat de compartir pis en el moment d'arribar a la ciutat, mentre buscaven un domicili on poguessin viure; a l'hora de comprar-ne un, i també en el cas de construir-lo amb les pròpies mans.

La resta dels actors amb possibilitats d'incidir en la resolució d'aquesta problemàtica va tenir un protagonisme modest. En el cas de la corporació local, el més destacat foren diverses promocions de residències que no serviren per atendre les necessitats del conjunt de la població, sinó només d'una part, i que van excloure els col·lectius més vulnerables, com fou la immigració andalusa. La política local d'habitatge és un clar exemple de l'escassa sensibilitat social del règim franquista. D'altra banda, el sector privat es mostrà excessivament delerós d'obtenir beneficis notables mitjançant l'especulació i fou només l'Església catòlica la que engegà una promoció d'habitatges socials per

atendre els col·lectius més fràgils de la societat, tot i que la seva contribució fou absolutament insuficient i incapaç d'augmentar fins a unes proporcions més grans.

Referències bibliogràfiques

- AADD (2010). *Emigrantes/immigrants*. Torredonjimeno: Ayuntamiento de Torredonjimeno / Vic: Ajuntament de Vic.
- ARANGO, Joaquín (2007). «Les primeres migracions del segle xx a Catalunya». A: *Nadala 2007: Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, 19-33.
- BETRÁN, Ramón (2002). «De aquellos barro, estos lodos: La política de vivienda en la España franquista y postfranquista». *Acciones e Investigaciones Sociales*, 16, 25-67.
- BLANCO, Cristina (2000). *Las migraciones contemporáneas*. Madrid: Alianza.
- BOJ, Imma i AROCA, Jaume V. (2009). «La repressió de la immigració: Les contradiccions del franquisme». A: MARÍN, Martí (dir.). *Memòries del viatge (1940-1975)*. Sant Adrià del Besòs: MHIC. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 71-86.
- BORDETAS, Ivan (2009). «Habitatge i assentaments, de la postguerra a l'estabilització». A: MARÍN, Martí (dir.). *Memòries del viatge (1940-1975)*. Sant Adrià del Besòs: MHIC. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 51-70.
- CABRÉ, Anna (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.
- CABRÉ, Anna i PUJADAS, Isabel (1987). *Estudi demogràfic de la comarca de la Garrotxa*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- (1989). «La població: immigració i explosió demogràfica». A: *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. Volum 5*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CAPEL, Horacio (1967). «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España». *Revista de Geografía*, 1 (1), 77-101.
- CARDELÚS, Jordi, PASCUAL DE SANS, Àngels i SOLANA, Miguel (2003). «Opcions individuals i pautes col·lectives: Mobilitat i poblament a Espanya a la segona meitat del segle xx». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 42, 37-70.
- CASAS, Pere i CROSAS, Carles (2007). *Nouvinguts a la ciutat: La construcció urbana de Manlleu, 1900-2005*. Vic: Eumo.
- CASTAÑER, Margarida i GUTIÉRREZ, Obdulía (2008). «Les etapes de l'evolució demogràfica, 1900-2001». A: GUTIÉRREZ, Jesús M. (coord.). *Història de la Garrotxa*. Girona: Diputació de Girona, 839-852.
- CASTAÑER, Margarida i GUTIÉRREZ, Obdulía (coords.) (1994). *El medi geogràfic*. Olot: Ajuntament d'Olot i Diputació de Girona.
- CASTLES, Stephen i MILLER, Mark J. (2004). *La era de la migración: Movimientos internacionales de población en el mundo moderno*. Mèxic: Miguel Ángel Porrúa.
- CLAVIJO, Julio (2008). «La dictadura franquista». A: GUTIÉRREZ, Jesús M. (coord.). *Història de la Garrotxa*. Girona: Diputació de Girona, 731-774.
- ESCARPANTER, Anna i LLIMONA, Pau (2013). *El grup de cases de Sant Pere Màrtir i la seva integració amb la ciutat d'Olot*. Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot. Manuscrit no publicat.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1991). *Una acció per l'habitatge: Els primers 30 anys del Patronat Santa Creu de la Selva*. Girona: Patronat Benèfic Santa Creu de la Selva.
- GARCÍA BARBANCHO, Alfonso (1967). *Las migraciones interiores españolas: Estudio cuantitativo desde 1900*. Madrid: Escuela Nacional de Administración Pública.

- (1983). «Cambio en las migraciones interiores con especial referencia a Andalucía». *Boletín Económico de Andalucía*, 1, 35-39. Secretaría General de Economía.
- GRABOLOSÀ, Ramon (1969). *Olot: els homes i la ciutat*. Barcelona: Selecta.
- INSTITUT D'ESTUDIS SOCIALS DE LA GARROTXA (2004). *Olot 17800: Els nous olotins*. Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa.
- LARA, Manuel i MARUNY, Lluís (2010). *De Cuevas Bajas a la Bisbal d'Empordà: 1940-1980*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
- LÓPEZ, Antonio i RECAÑO, Joaquín (2015). «Barris i immigració espanyola a la ciutat de Barcelona durant el segle XX». A: DOMINGO, Andreu (ed.). *Recerca i immigració VII: Migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana* [en línia], 65-93. <http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/ciudadania_i_immigracio/12recercaimmigracio7/recerca_immigracio_VII.pdf>.
- LORDÉN, Moisés (2003). «La política de vivienda del régimen franquista: Nacimiento y despegue de los grandes constructores y promotores inmobiliarios en España, 1939-1960». A: SÁNCHEZ RECIO, Glicerio y TASCÓN FERNÁNDEZ, Julio (eds.). *Los empresarios de Franco: Política y economía en España, 1936-1957*. Barcelona: Crítica, 145-169.
- MARÍN, Martí (2004a). *D'immigrants a ciutadans: La immigració a Catalunya del franquisme a la recuperació de la democràcia*. Sant Adrià de Besòs: Museu d'Història de la Immigració a Catalunya.
- (2004b). «Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960». *Arraona: Revista d'Història*, 28, 24-35.
- (2006). «Franquisme e immigració interior: El caso de Sabadell (1939-1960)». *Historia Social*, 56, 131-152.
- (2009). «Fluxos, stoks, periodicitat i origen». A: MARÍN, Martí (dir.). *Memòries del viatge (1940-1975)*. Sant Adrià de Besòs: MHIC. Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, 13-32.
- (2010). «Una tradición forjada en la historia». *Andalucía en la Historia*, 28, 12-17.
- MASJUAN, Eduard (2015). «Abocats a viure a la llera del riu. El problema de l'infrahabitatge a Sabadell, 1939-1970: De l'habitatge protegit al negoci immobiliari». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 61 (1), 135-158. <<http://dx.doi.org/10.5565/rev/dag.117>>
- MASSEY, Douglas et al. (1993). «Theories of International Migration: A Review and Appraisal». *Population and Development Review*, 19, 431-466. <<http://dx.doi.org/10.2307/12938462>>
- MÓDENES, Juan Antonio (2015). «L'habitatge: El context residencial dels nous catalans». A: DOMINGO, Andreu (ed.). *Recerca i immigració VII: Migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana* [en línia], 123-144. <http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/ciudadania_i_immigracio/12recercaimmigracio7/recerca_immigracio_VII.pdf>.
- NAREDO, José Manuel (2010). «El modelo inmobiliario español y sus consecuencias». *Boletín CF+S* [en línia], 44, 13-27. <<http://habitat.aq.upm.es/boletin/n44/ajnar.html>>.
- ORTEGA, Enrique i SOLANA, Miguel (2015). «Migracions a Catalunya: Cinc dècades de canvis i continuïtats». A: DOMINGO, Andreu (ed.). *Recerca i immigració VII: Migracions dels segles XX i XXI: Una mirada candeliana* [en línia], 43-64. <http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/ciudadania_i_immigracio/12recercaimmigracio7/recerca_immigracio_VII.pdf>.
- PORTES, Alejandro (2012). *Sociología económica de las migraciones internacionales*. Barcelona: Anthropos.

- PUJADAS, Isabel (2007). «Les migracions dels anys seixanta a Catalunya». A: *Nadala 2007: Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, 35-47.
- PUIG VALLS, Angelina (1990). *De Pedro Martínez a Sabadell: L'emigració, una realitat no exclusivament econòmica: 1920-1975*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- PUYOL ANTOLÍN, Rafael (1979). *Emigración y desigualdades regionales en España*. Madrid: Magisterio Español.
- RECAÑO, Joaquín (1998). *La emigración andaluza, 1900-1992: Cronología, aspectos demográficos, distribución espacial y componentes socioeconómicos de la emigración andaluza en España*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Tesi doctoral inèdita.
- (1999). «La immigració de la resta d'Espanya al Baix Llobregat: L'onada migratòria dels anys seixanta i setanta». *Materials del Baix Llobregat*, 5, 37-52.
- RECAÑO, Joaquín i SOLANA, Miguel (1998). «Migració residencial entre Catalunya i Espanya». A: GINER, Salvador (ed.). *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, 189-199.
- RIBAS MATEOS, Natalia (2004). *Una invitación a la sociología de las migraciones*. Barcelona: Bellaterra.
- RUBIÓ, Jordi i PUJULA, Jordi (2014). *El Franquisme*. Girona: Diputació de Girona.
- SANCHO, Socors i ROS, Carme (1998). «La població de Catalunya en perspectiva històrica». A: GINER, Salvador (ed.). *La societat catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, 91-116.
- TAFUNELL, Xavier (1989). «La construcció: Una gran indústria i un gran negoci». A: NADAL, Jordi; MALUQUER DE MOTES, Jordi; SUDRIÀ, Carles i CABANA, Francesc (eds.). *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, 6. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 211-241.
- TATJER, Mercè (2006). *La vivienda en Cataluña desde una perspectiva histórica: El siglo XX* [en línia]. Ponència presentada a la IX Setmana d'Estudis Urbans: Habitatge i societat, noves demandes, nous instruments. Lleida. <www.ceut.udl.cat/wp-content/uploads/02c-tatjer.pdf>.
- TATJER, Mercè i LARREA, Cristina (2010). *Barraques: La Barcelona informal del segle XX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.
- VIRÓS, Lluís (2008). «El problema de la vivienda en una ciudad industrial catalana durante el franquismo: Manresa: 1939-1975». A: DOREL-FERRÉ, Gracia (dir.). *Vivienda obrera y colonias industriales en la península ibérica*. Barcelona: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 305-312.